

ՊԱՏՄԱ-ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՀՐԱՆՈՒՑ ԽԱՈՒՍՑԱՆ

Պատմական գիտությունների թեկնածու

ՄԵԾ ՊԱՍԻՑ՝ ՉԱՏԻԿ

(Ազգագրական ակնարկ)

Հայաստանի հասարակական կյանքում ցայտուն արտահայտված հետաքրքրասիրություն է դիտվում ազգային արժեքների նկատմամբ, որոնց դրսևորումներից մեկը, եթե ոչ՝ ամենակարևորը, հայկական ժողովրդական և եկեղեցական տոներն են: Իրականում դրանք գլխավորապես միասին, միահյուսված են հանդես եկել դարեր շարունակ, միմյանց լրացրել են և որպես մի ամբողջություն՝ ցայտուն արտահայտել մեր ժողովրդի աշխարհընկալումը, հասարակական ու անհատական վարքագծի նորմերը, գեղագիտական ըմբռումները, դրսևորել հավաքական ստեղծագործական կարողությունները, ներդաշնակ ապրելու հնարավորությունները: Պատմական իրադարձությունները 20-րդ դարի սկզբին խաթարեցին դրանց բնականոն զարգացման ընթացքը: Այս փոքրիկ հոդվածը մի համեստ փորձ է այդ ընդհատված ժամանակին վերադառնալու և հիշեցնելու, թե հայ ժողովրդի տոնական կյանքի մի փոքր հատվածը ինչ դրսևորումներ ունեցավ 70 տարի առաջ: Այստեղ կներկայացվի միայն Մեծ Պասից մինչև Չատիկ ընկած ժամանակահատվածի տոնածիսական ընթացքը, մի շրջան, որ անմիջապես հաջորդում էր Բարեկենդանին, տարեկան տոնաշարի ամենաուրախ և անհոգ երկշաբաթյա շրջանին:

Մեծ Պասով անհոգ ուրախությանը, զվարճախաղերին, անհագուրդ խրախճանքներից, կենցաղային թեթևամտությանը, հասարակական նորմերի ավանդական կարգի խախտումներին փոխարինելու էր գալիս հասարակական ու ընտանեկան հարաբերությունների դարերով մշակված նորմերին վերադառնալու խորհրդանշական շրջանը: Որպես խորհրդանշական ու անցումային շրջան՝ այն հասարակության կողմից մշակված հոգևոր արժեքները դրսևորում էր խտացված ձևերով: Պա ինքնամաքրման, ինքնազոհաբերման, ապաշխարության, մաքրակենցաղության, ժուժկալության ու պահեցողության յոթաբաթյա շրջանն էր, որ հայտնի էր «Մեծ Պաս» անունով, Մեծ՝ որովհետև այն տարեկան պասերից ամենաերկարն էր ու տևում էր յոթ շաբաթ: Մեծ Պասի հենց առաջին օրը հաշտություն, համերաշխություն սահմանելու օր էր, գժտություններն ու թշնամությունները մեղմելու, հասարակության մեջ ներդաշնակ բարեկամական հարաբերությունները վերականգնելու օր: Միջնորդները գործի էին անցնում, հաշտեցնում նույնիսկ թշնամիներին: Ոչ ոք չէր

կարող խուսափել այդ սովորույթից, այլապես կզրկվեր Մեծ Պասի ավարտին հաղորդվելու իրավունքից:

Նույն օրը հոգևոր մաքրությանը ուղեկցում էր առարկայական մաքրության սովորույթը: Բարեկենդանը վերջացել էր և Մեծ Պասի հենց առաջին օրը ջանում էին վերացնել Բարեկենդանյան զեխության հետքերը՝ վաճառ ամանեղենը, վաճառ անել, լողանալ, մաքրել տան ու բակի բոլոր անկյունները և այդպես մաքուր դիմավորել ինքնագազապման շրջանը: Այդ օրը հայտնի էր «վաճաքարուք-արբեցարուք» և «կրճոնքի օր» անուններով: Այլևս պաս էր, արգելքի տակ էին կենդանական ծագում ունեցող բոլոր ուտելիքները, դրանց փոխարինելու էին զալիս բանջարեղենն ու ձեթը: Հարկավոր էր «վաճառ-սրբել» բարեկենդանյան տոնական հետքերը, միայն անչափահասներին էր թույլ տրվում ուտել-վերջացնել «կրճոնք» /5,258/: Պասը պահելը և պասին համապատասխան ժուժկալ, զուսպ, համեստ վարքը և հատկապես ուտեստում ինքնագազապումը շատ լուրջ, խստորեն պահվող երևույթ էր, իսկ պասակերներին հասարակական ծաղրի էին ենթարկում:

«Պասանկեր,

Սև շան ընկեր,

Գլոր-մլոր,

Շան քաքահոր» /13,44/ և նման այլ երգերով:

Մեծ պասի առաջին օրվա ուտելիքները սովորաբար շատ համեստ, սակայն միաժամանակ բավական տարբեր էին: Եթե Բալուում «մինակ նոսր, թեթև ու թթվաշ կորկոտ ապուրով մը կը բավականանան» /7,33/, ապա Նոր Նախիջևանում Մեծ Պասի առաջին օրը «սեղանի վերայ սովորաբար դնում են, բացի զանազան սնկի ջրից պատրաստած պասուց ապուրներից, «սիսեռի թփից», արևածաղկի կամ մամանեխի իւղով տապակած կարտոֆիլից և ալիւրաշաղախ արած ու տապակած սնկից, և ձիթապտուղ, խաշած, տրորած ու պաղեցրած «բակլայ, բոհրած կաղին», չոր մոգեղեն, «հալուայ» և անուշահամ «սարայլը» /14,21/:

Մեծ Պասի 49 օրերի ընթացքում սովորաբար պիտի ուտեին լոբուց, ոսպ ու սիսեռից, կարտոֆիլից ու գետնախնձորից, սոխ ու սխտորից, ծավարեղենից, զանազան թթու դրած ու չորացրած կանաչեղեններից պատրաստած խորտիկներ, բայց հատկապես՝ հռչակավոր «մոխտխ» ապուրը: Մոխտխը տարբեր տեղերում տարբեր կերպ էին պատրաստում, բայց այն Մեծ Պասի ուղեկիցը, խորհրդանշական ճաշատեսակն էր ամեն տեղ: Շատ վայրերում կորկոտը լավ եռացնելուց հետո սառեցնում էին, շաղախում թթխմորով և լցնում կարասը՝ թողնելով, որ այն խմորվելով թթվի: Ոմանք էլ թթխմորով շաղախելուց հետո զնդեր էին շինում ու չորացնում և անհրաժեշտության դեպքում քրով բացում էին այդ զնդերը: Համարյա ամենուր այս ծիսական

* Տղատակը չձանրաբեռնելու նպատակով հեղինակը օգտագործված գրականության ցանկը համապատասխան համարակալմամբ բերել է վերջում: Հղումների ավարտին փակագծի մեջ առաջին թիվը տվյալ հրատարակության համարն է ըստ հիշյալ ցանկի, իսկ երկրորդը՝ այդ հրատարակության համապատասխան թիվը:

ճաշատեսակի պատրաստմանն ու ճաշակմանը ուղեկցում էին որոշակի ծեսեր: Օրինակ, շատերը հետևում էին, որ պասի ընթացքում մոխոխը ուտելու և հատկապես պատրաստելու թիվը զույգ չլինի, այլ անպայման՝ կենտ, այլապես «օջախին վնաս կգա» /5,259/: Ուրիշները մոխոխը պատրաստելուց և կարասը լցնելուց հետո կանչում էին երեխաներին, որ նրանք կարասի մոտ մի քանի անգամ էշի նման խտանչեն, իբրև մոխոխի շուտ թթվելու համար: Իսկ Կարնո հայերը հատուկ Մոխոխապուրի պար ունեին, որ պարում էին միայն Մեծ Պասի առաջին օրը: Մոխոխապուրի պարը պարել են բացառապես տղամարդիկ, ընդ որում՝ համայնքի, գյուղի բոլոր տղամարդիկ, հիմնականում չափահասներից մինչև ծերերը, պարել են՝ մոխոխապուրին նվիրված երգը երգելով, առանց նվագի: Մոխոխապուրի պարերգով գովերգել են Մեծ Պասը, նրա հիմնական ճաշատեսակը՝ մոխոխը: Պարը կատարել են խումբ-խումբ, կլոր-փակ շրջանով: Յուրաքանչյուր խումբը կատարել է յոթ պտույտ և հեռացել պարատեղից՝ տեղը զիջելով հաջորդ խմբին: Ինչպես իրենք՝ Կարնո հայերն էին ասում, «կանանց օրենք չէր, որ պարեին, ամոթ էր, սուրբ օր էր: Պարել են խաղասելով (երգելով), այդ օրը տիգ, չալդի (երաժշտական գործիքներ) անելու իրավունք չկար» /10, 93/:

Այդքան կարևոր մոխոխը, սակայն, Մեծ Պասի ընթացքում այնքան էին ուտում, որ պասը բացելիս արդեն երազում էին հրաժեշտ տալ այդ ուտելիքին: Նույնիսկ երգեր կային այդ մասին, ինչպես.

*«Ծառագարդը մոտեցավ, մոխոխ ապուրն հոտեցավ,
էլ մի ուտե ձիթով խավիժ, թե չէ փորդ շատ կցավի»* /11,232/:

Նույն Կարնո հայերը «Մոխոխապուրի» պարից զատ, նույն օրը, նույն կազմով պարում էին նաև «Ինչով ծեծենք սոխն ու սխտոր» պարը, սոխն ու սխտորը, որ առարկայացնում էին Մեծ Պասի դժվարությունները: Այս պարի ժամանակ պարի ղեկավարը հետևում էր պարաձևի ճիշտ կատարմանը և, պարի ընթացքում շարժումները հարմարեցնելով պարերգի խոսքերին, ցույց տալիս, թե ինչով և ինչպես պետք է ծեծեն սոխն ու սխտորը: Մյուսները հետևում էին նրա օրինակին:

Եվ այսպես երգելով պարում էին այնքան, մինչև «սոխն ու սխտորը, կանաչ կխտորն ու ջուխտ մանանեխը» ծեծում էին «քընթով», «բերնով», «ձեռքով», «դիրքըգով (արմունկով)», «օռով», «ծընգով», «վօղկօվ» /10,93/:

Մեծ Պասի ուտելիքների ծխական շղթան, սակայն, սկսվում էր առաջին օրը յոթ հատ անալի, ձեթով բաղարջ թխելուց, որը խորհրդանշում էր այդ երկարատև պասի յոթ շաբաթները /11,23/: Իսկ լոռեցիները հավատում էին, որ եթե առաջին օրը աղանձ չուտեն, ապա պասի ընթացքում բերանները կհոտի կամ շրթունքը կճաքի /5,259/: Առհասարակ այդ օրը աղանձ, հատիկ ուտելը ընդունված էր շատ տեղերում: Մշեցիներն, օրինակ, այդ օրը ցորեն ու սխեռ էին խաշում, որը կոչվում էր հատիկ, ինչպես նաև՝ անխաշ բաղարջ, որն էլ կոչվում էր «խուկլի», ուտում էին այն ու երգում.

-«Խուկլի հաց ու հատիկ,

Բարով իգա մեր Ձատիկ» /13,44/:

Սակայն Մեծ Պասի առաջին օրվա կարևորագույն գործը պասը խորհրդա-

նշող «Ակլատիզ» կախելն էր: Այն առարկայորեն մի սոխ էր. վրան աքաղաղի լոթ փետուր խրած, և թելով առաստաղից կախ տված: Հայտնի են ինչպես անվան, այնպես էլ առարկայական տարբերակներ: Հայտնի են Ախալոճ, Մխըլոճ, Ախլոճ, Ախըլոջ, Սխացել, Սխելոճ, Ակլատիզ, Աջլատիզ, Ախիլպապ, Գոգոռոզ, Խուխուլիճ, Խուլուճիկ, Խորփոլոզ, Մոռմոռոզ, Մոռմաս, Մեծպաս, Պապի պուլուլ, Պապի պլոր, Որոջբեկ /Պաս բեկ-13,44/, Ֆեիկ անունները: Ամենուր այն ընդունվում էր որպես պաս Պապ, Լոռիում նույնիսկ այն կախելիս երգում էին.

- Տատը գնաց շերեփը ձեռին,
Պապը եկավ չոմբախն ուսին /5, 258/:

Այս պատը Կարնո հայերի մեջ մարմնավորում էր տիկնիկի տեսքով ծերունին: Տիկնիկը պատրաստվում էր տղամարդու հագուստով, փաթթամ ու սպիտակ բեղ ու մորուքով, միտամնի, որի ծայրին խրվում էր սոխը յոթ փետուրներով, պարզած թևերով, որոնցից քարեր էին կախվում /1,449/: Ուրիշները ոլորած ճիպտի ծայրին գլուխ սոխ էին ամրացնում, սոխի վրա այծի մազից բեղ ու մորուք սարքում, սոխի մեջ յոթ գույնզգույն փետուր խրում /3,280/: Այն կախելու ժամանակ երեխաները երգում էին.

«Ակլատիզ, չվանը վիզ,
եկավ մեզ հյուր՝ կախվավ երդիս»:

Այլ վայրերում պարզեցված տարբերակն էր: Կախվում էր ուղղակի փետուրներ խրած սոխը, որին երբեմն փոխարինում էր գետնախնձորը, կարտոֆիլը, կավից կամ խմորից արված պարզ գունդը: Ըստ մշեցիների՝ փետուրները պետք է սև լինեին, որպես թե ծյունը շուտ հալվելու և գարունը գալու նկատառումով /13/: Ուրիշները փետուրներից չորսն սպիտակ գույնի էին դնում՝ որպես Մեծ Պասի առաջին չորս շաբաթները ծնոան հետ համապատասխանության նշան, մեկը՝ խատուտիկ, որպես անցումային շաբաթվա նշան, երկուսը՝ լրիվ սև, որպես Մեծ Պասի գարնանը համապատասխանող վերջին երկու շաբաթների խորհրդանշան: Նոր Նախիջևանում էլ «Մըռըռասի փետուրները զարդարում էին գույնզգույն ժապավեններով, ըստ յոթ շաբաթների խորհրդանշանի: Օրինակ, Ձատկինը կարմիր էր, Ծաղկազարդինը՝ կանաչ, Լուսավորչինը՝ սպիտակ, մյուս շաբաթներինը՝ սև» /14,22/:

Ըստ տեղերում փետուրների գույներին կարևորություն չէր տրվում: Ամենուր Ակլատիզ-Պաս պապին հատկացվում էր պատը հսկող դեր: Նրանով վախեցնում էին երեխաներին, որ հանկարծ սրանց ուտիսի կերակուրներ չուտեն: Ըստ տեղերում պատմվում են զանազան պատմություններ Ուտիս տատի և Պաս պապի հակադրության մասին, որն արտահայտվում էր նրանց մշտական վեճով. պապը (պաս) լոբաճաշի մեծ շերեփով խփում էր տատի (ուտիսի) գլխին և դուրս անում տմից այն թանի համար, որ նա երեխաներին յուղալի-մսեղեն կերակուրներով է կերակրում և հոգին տկարացնում գեր մարմնի մեջ, իսկ պասի վերջում տատն էր գալիս և մածնի շերեփով խփելով Պաս պապի գլխին՝ դուրս անում նրան՝ պասից միհարած երեխաներին փրկելու համար: Լոռիում պապը տատին /պատը ուտիսին/ դուրս էր անում

հետևյալ խոսքերով. «*Գնա, հեռացիր, անզգամ, բավական է, որքան որդիներիս պարարտացրիր, ճարպերը ավելացրիր, հանցանքների մեջ՝ ձգեցիր:*

Ժամանակն է, որ այժմ թողնեն այդ մարմնական զվարճությունները և մի քիչ հոգեկան սնունդով սննդվելով հավիտենականության համար պատրաստվեն: Տատը հնազանդվում է և դուրս փախչում: Սակայն մի առ ժամանակ հետո ուրախ և առույգ տատը, ձեռքին մածուցի ահագին եղակուլը շերտեր մտնում է ներս և դուրս անում-նիհար, չորացած պապին, մի քանի հարված տալով նրա փետրած «պլորին» /5,223/: Որոշ վայրերում այս պատմությունները կերպարանք էին առնում իրական կատարումների ձևերով և պասի վերջում Պաս-պապ-Ավլատիզին «երեկոյան առնում են տան երիտասարդները, տանում կալերը և դագանակների հարվածներով դես ու դեն քշելով՝ քուրը գցում, ազատվում»: Շիրակցիները այդ միջոցին երգում էին.

«Չմեռն անցավ, գարունն եկավ,

Պասը գնաց, ուտիսն եկավ,

Քաշվի, կորի, Չատիկն եկավ»:

Այնթափցիները, ովքեր փետրագարդ սոխը կոչում էին ուլուճիկ, Սեծ Պասի վերջի օրը այն թաթախում էին մածուցի մեջ և նետում տանիքը: Ըստ նրանց պատկերացումների, սոխը դառնում էր մկաններ, խոիվը՝ թևեր, ինքը՝ հուլուճիկն ամբողջովին՝ թռչուն, որ թռչում-գնում էր՝ հաջորդ տարի վերադառնալու պայմանով: Ամենուր Սեծ Պասի ընթացքում ծլած սոխի ծիլը կտրում էին և գցում Ձատիկին եփվող կերակրի մեջ: Որոշ հետազոտողներ Պաս պապի կերպարը նույնացնում են մեռնող և հարություն առնող աստվածությունների կերպարի հետ /է,450/, որ հիրավի գարնանային այս տոնաշարի գլխավոր դեմքն էր:

Ավլատիզի յոթ փետուրները, որ Սեծ Պասի յոթ շաբաթներին էին համապատասխանում, յուրատեսակ օրացույցի դեր էին կատարում, յուրաքանչյուր շաբաթվա վերջում մեկ-մեկ հանվում էին: Շատերն ամեն շաբաթվա փետուրը հանելիս ուղեկցում էին բնորոշ երգերով: Շիրակում յուրաքանչյուր փետուրը հանելիս ասում էին. «*Ճիճու, ճիճվարանքը դուրս, ցորեն, գարին ներս*», և քարդում ու մի կողմ էին նետում փետուրը: Նախավերջին՝ վեցերորդ փետուրը հանելիս, երկար պասից հոգնած ու նեղված «քար քաշելուց էլ ծանր» վերջին շաբաթն է նկատի ունենալով, ասում էին.

«Դետին շաբաթ քարքաշան,

ճճեր հալան ու մաշան...» /13,44/:

Սեծ Պասի առաջին օրվա սովորույթները դրսևորվում էին նաև տան առատության ապահովմանը, չարիքը վերացնելուն կամ կանխելուն ուղղված գանազան արարողություններով: Օրինակ, նորահարսները, որ մինչև Սեծ Պաս քրի չէին գնում, այդ օրը գնում էին առաջին անգամ և ետ դառնալիս իրենց հետ մի քանի չոփ էին բերում: Այդ չոփերը կոչվում են «դովաթի չոփեր», պահվում էին մինչև ամառ և կաթը եփելիս գցում էին կրակի մեջ, որպեսզի կաթը մշտապես առատ լինի: Իսկ լոռեցիները այդ օրը տանը «ճլորթի» էին կախում, մի քանի անգամ ճոճում երեխաներին, ապա հանդիսավորապես ճլորթուն բազմեցնում տան մեծ կնոջը՝ նանին: Նանը գոգի մեջ մի մեծ քար էր դնում,

որից հետո հարսները ճլորթին ուրրում էին իր առանցքի շուրջ՝ պտտելով նստած նանին, ու բաց թողնում: Թնկի ուրրքը քանդվում էր՝ իր հետ հիմա էլ հակառակ ուղղությամբ պտտեցնելով նանին: Այդ պահին նա գոգի քարը գցում էր մի կողմ և ասում: «Այսքան յուղ ինձ»: Հարսները՝ քաթն ամմիջապես վերցնում ու կրկին գոգն էին դնում: Պտույտը սկսվում էր, և քարը երկրորդ անգամ գցելով՝ նանը ասում էր: «Այսքան յուղ այս հարսիս»՝ տալով հարսի անունը: Սա շարունակվում էր այնքան, մինչև նանն ապահովում էր բոլոր հարսների յուղի առատությունը: Այս ծեսը կոչվում էր «եղհանել» / 5,258-259/:

Չարիքը, քարը վերացնելու ձևերը նույնպես տարբեր էին: Դրանցից մեկը վնասակար կենդանիները, միջատներն աղալ-վերացնելու ծեսն էր: Այն կատարվում էր հետևյալ կերպ. մինչ կանայք տանը զբաղված էին մաքրությամբ, տղա երեխանեցից մեկը բարձրանում էր տանիք և երկու քար երկանքի քարերի նման մեկը մյուսին քսելով՝ բարձրածայն հարցնում.

-Աղամ, աղամ, ի՞նչ աղամ:

Բակում կանգնած մեկ այլ տղա պատասխանում էր.

- Օձ ու կարիճ աղա:

Այսպես հարց ու պատասխանով «աղում» էին մուկ, գայլ, աղվես, վնասակար սողուններ ու միջատներ /13,44/:

Այդ նույն ժամանակ տղամարդիկ ստուգում էին իրենց աշխատանքային գործիքները, հատկապես երկրագործները, որոնց բահը, արորը, գութանը ամիսներ շարունակ անգործության էին մատնված: Կարգի էին բերում, փչացած մասերը նորոգում: Սիաժամանակ դուրս էին հանում անասունները, մանրագնին քննում նրանց աշխատունակությունը /7,33/:

Ճատ-չատերը Սեօ Պասի առաջին ողջ շաբաթը «կիրակի» էին պահում, այսինքն՝ շաբաթվա այդ օրերին որոշակի աշխատանքներ չէին կատարում: Այսպես, առաջին օրը՝ երկուշաբթի, պահում էին «կրակի կիրակի», կրակի հետ գործ չէին անում, այլապես նրանց հագուստը, տունը կամ որևէ կարևոր բան կվառվեր, «կրակի բաժին կդառնար»: Հաջորդ՝ երեքշաբթի օրը «ջրի կիրակին» էր, ջրի հետ գործ ունեցողը կխեղդվեր, կամ հեղեղը տունը կքշեր: Այդ օրը նաև մեծ քանակությամբ հաց էին թխում, այնքան, որ բավարարեր Սեօ Պասի ողջ ընթացքում: Այնուհետև մինչև Ջատիկ հաց չպիտի թխվեր: Չորեքշաբթին «մկան կիրակին» էր, այդ օրն աշխատողների հասկը մուկը կկտրեր, ցորենը կուտեր, հագուստը, մանած թելը կփչացներ: Այդ օրը վաղ առավոտյան կանայք եկեղեցի էին գնում, այլապես կզրկվեին ճախարակ մանելու ունակությունից, մանած թելն էլ միշտ կկտրվեր: Հինգշաբթի բոլոր տներում ճախարակ էին մանում: Շաբաթ օրը հայտնի էր «թալալոսի կիրակի» անունով: Այդ օրն աշխատողներն իրենց ենթարկում էին «թալկանալու»՝ ուշագնաց լինելու վտանգին /11,231/: Բիրված օրինակները, սակայն, բոլոր վայրերի համար նույնական չէին: Այսպես, արցախահայերը տարբեր անուններով ու նպատակներով «կիրակի» էին պահում Սեօ Պասի երկրորդ շաբաթվա օրերը: Այդ շաբաթվա երկուշաբթին այստեղ կոչվում էր «գայլ կերածի և կատաղած շան» կիրակի, այսինքն՝ այդ օրն աշխատող մարդուն կարող էր գայլը ուտել կամ կատաղած շունը կծել, երեքշաբթին՝ «սել տարածի» կիրակի, չորեքշաբ-

թին «կայծակ խփածի» կիրակի, և այլն: Այս կիրակիները, ինչպես կտեսնենք, այլ տարբերակներով շարունակվում էին նաև Մեծ Պասի Ավագ շաբաթվա ընթացքում:

Չարիքը կանխելու և առատությունն ապահովելու ծիսաշարքի մեջ էր մտնում նաև սենյակն այլուրով զարդանախշելու սովորույթը: Մշեցիները Մեծ Պասի առաջին օրը բնակարանը լիովին մաքրելուց ու փոշիները վերցնելուց հետո՝ երկար ծողի ծայրին մի քիչ բամբակ կամ մի կտոր լաթ էին փաթաթում, թաթախում այլուրի մեջ և մրից սևացած առաստաղն նախշում այնպես, որ գիշերվա աստղազարդ երկնքի նմանվի: Միաժամանակ այլուրով նախշազարդում էին նաև մրոտ սյուները և «ս»-ի ձևով բամբակի պատրույզները կպցնում վրան, որպեսզի հավերժ թուխս նստելիս այդ նախշերի չափ ծտեր ունենային /13,44/:

Այդ օրից սկսած «Մեծ Պահքի երկայն օրերը կապրեն ոչ միայն նյութականին վրա մտածելով, այլ նույն իսկ կապրեն հոգևոր կյանքն ալ առանց օր մը պակաս թողելու իրենց ներկայությունը առտվան և իրիկվան ժամերգությանց: Մեծով, պզտիկով եկեղեցին են, մինչև Շաղկազարդի իրիկունը...» /7,35-36/:

Մեծ Պասի տոնակաճությունը առաջին օրով կամ առաջին շաբաթով չէր ավարտվում: Քառասունինն օրերի ուղիղ կիսվելը, որը տեղի էր ունենում հինգշաբթի, հայտնի էր «Միջինք» անունով և ուներ արարողությունների իր շղթան: Նախ՝ այդ օրը նշանված աղջիկ կամ տղա ունեցող ընտանիքներում ձեթով բաղարջ էր թխվում և ուղարկվում փոխադարձաբար հարսնացուին կամ փեսացուին: Այդ երեկոն կոչվում էր «Քառասուն մանկունք», և եկեղեցու տոնակարգին զուգահեռ «Քառասուն մանկանք» հիշատակը ժողովրդական մի շարք սովորություններում գտել էր իր դրսևորումը: Այդ երեկո չափահաս աղջիկները գաթա, հալվա էին պատրաստում և գնում իրենց նշանված ընկերուհիների տները: Այստեղ նրանք «քառասուն անգամ քառասուն» ծնրադրում էին «Քառսուն մանուկ, քառսուն կուս, քառսուն մանկանց բարեխոս» խոսքերով: Կարճո հայերը բազմազանություն էին մտցրել այս խոսքերի մեջ, ասելով.

*«Քառսուն մանուկը լմին,
Թագն ու պսակը մտին,
Ինչ որ տվիր բաղնեցպանին,
Անոր կեսն ալ ինձի տուր» /3,281/:*

Ողջ գիշեր քառասուն մանկանց հիշատակին ծնրադրելով, ժամանակ առ ժամանակ իրենց հետ բերած մթերքներով ուժերը վերականգնելով, աղջիկները առավոտյան վաճում էին մեկը մյուսի գլուխը և տանտերերից մի-մի գուլպա նվեր ստանալով՝ ցրվում /3,283/:

Նոր նախիջևանի հայերն էլ կլոր, մեջն ուռուցիկ, մեղրաջուր քսած հաց էին թխում, որ կոչվում էր «պալից» /կամ առանց մեղրաջրի, «Չորակ»/ և բաժանում էին աղքատներին /14,23/՝ զոհաբերության բնույթ հաղորդելով երևույթին:

Շատ ընտանիքներում այդ գիշեր մինչև լույս «լիճք» էին վառում, այսինքն մի ամանի մեջ ձեթ էին լցնում, ոլորած պատրույզը դնում մեջը և վառում:

«Սիջիմք»-ը, պատը կիսելով, նաև գարնան գնվածության ավետաբերն էր: Տարվա այդ շրջանում դաշտերն արդեն կանաչում էին, ուստի «Սիջիմք»-ին հաջորդում էին զանազան ծիսական դաշտագնացությունները: Որոշ վայրերում նորահարսի սկեսուրը իր և նորահարսի մոտ հրավիրում էր բարեկամուհիներին, և պասի բազմատեսակ ուտեստեղենով՝ այդ խումբը դաշտ էր դուրս գալիս զբոսնելու: Այդ զբոսախնջուկը մասնավորեցվել էր «գյաշտ»՝ անունով, նույնիսկ հատուկ երգով:

Վանում այդ օրերին ընտանիքի ամուրի անդամը, լինել երիտասարդ թե պատանի, արևածագից առաջ գնում էր իրենց, ձյունից դեռ չմաքրված, ցորենի կանաչող արտ՝ ավետելու գարնան գալուստը հետևյալ խոսքերով. «Աշխարհն լույս տալու եկողը թող քեզ էլ լիութուն տա»: Նույն օրը, երեկոյան, տանտիկիները թոմիրը խառնելու երկար փայտի մրոտ ծայրով խաչեր էին գծում տան չորս անկյուններում՝ ասելով. «Պուպուշիկ, դուրս, պուպուշիկ դուրս», ապա նույնը կրկնում մթերանոցում ու մառանում՝ վստահ, որ «տան անկյուններում թաքնված գանգրահեր-փոքրիկ սատանայաճտերը, որոնք պուպուշիկ էին կոչվում, կթողնեն-կփախչեն» /1,453/:

ԴՂԼԱՐԻ հայերը նույնպես գարնան գալուստը խորհրդանշող սովորույթ ունեին: Մեծ Պասի հինգերորդ շաբաթվա սկզբին մի ամսնում նրանք գարի կամ ոսպ էին ցանում, և երբ հատիկները ծլում, ու ծիլը հինգ մատի չափ բարձրանում էր, կանաչի շուրջը կարմիր ժապավեն էին կապում, չորս կողմը կարմիր ծվեր շարում և դնում սեղանին: Ձատկին այդ սեղանի ամենագեղեցիկ գարդն էր:

Բայց ահա վերջանում է Մեծ Պասը, վեցերորդ կիրակին է, և այդ շրջանի կարևորագույն տոնն է Օաղկազարդը:

ԾԱՂԿԱԶԱՐԴ /Ձառզարդար, Ծառկոտրոնք, ճորճարդոր, Ծառզարդար, Զարդար/

Նորապսակ երիտասարդները, նշանված տղաները շաբաթ, լույս կիրակի կեսգիշերին, արմատախիլ էին անում նոր բողբոջած ուռենիները և բերում եկեղեցի: Ողջ եկեղեցին զարդարում էին ուռենու բողբոջած ճյուղերով, մի մեծ կույտ ճյուղեր էլ դարսում էին կենտրոնում: Նրանց հետևում էին անչափահաս տղաներն ու պատանիները՝ ձեռքներին զանազան ճոռացող ինքնաշեն խաղալիքներ՝ ճեռեր, կարկաչաներ: Սինչ երիտասարդները զարդարում էին եկեղեցին, սրանք, պտտացնելով, աղմուկով էին լցնում այն: Եկեղեցին աստիճանաբար լցվում էր բազմությամբ՝ տոնական հագնված աղջիկներով ու կանանցով, երիտասարդներով: Ծաղկազարդին, ի դեպ, ծնեռային հագուստները փոխվում էին գարնանայիններով: Դեռատի աղջիկները եկեղեցի էին գալիս այդ օրը հավաքած ծաղիկներով: Այդ գիշեր յոթ բուրավետ ծաղիկներ ու խոտեր դնում էին ջրի մեջ /16,202/:

Գալիս էր քահանան, հնչում էին եկեղեցու զանգերը՝ հրավիրելով ուշացածներին: Եկեղեցի եկողները շրջապատում էին ուռենու ծառերը, իրենց հետ բերած մոմերը վառելով՝ կպցնում դրանց ճյուղերին և հարյուրավոր մոմերի պայծառ լույսի տակ, կեսգիշերին սկսվում էր ուռենու ճյուղերն օրհնելու ծեսը: Եկեղեցում սովորական զսպվածությունն ու հանդարտությունը

չկա, բոլոր կողմերից կատակներ են լսվում, երեխաները ճոռացնում են, բարեկամները գտնում են միմյանց, ողջագուրվում: Խիտ՝ բազմություն է հավաքվում հատկապես նշանված աղջիկների շուրջ, որոնց շրջապատում են ինչպես իրենց, այնպես էլ փեսացուի ազգական կանայք, նվերներ տալիս:

Ճյուղերն օրհնելու պահին փեսացուի կողմից ծառի նման ճյուղաշատ մի հաստ մոմ են դնում նրա ձեռքին: Այդ օրը, Մեծ Պասի ողջ ընթացքում, առաջին անգամ նշանախոսության խոսք է լինում, և հենց եկեղեցում, կեսգիշերին, տեղի են ունենում հանպատրաստի նշանադրություններ: Ժամասացության ավարտին մոտենալիս՝ բոլոր ժամավորները ջանում են հնարավորին չափ շատ ուռենու օրհնված ճյուղեր վերցնել իրենց հետ և, վառված մոմերով դուրս գալով եկեղեցուց, շտապում են գերեզմանատուն, մոմերն ամրացնում իրենց հանգուցյալի գերեզմանաքարին, իսկ օրհնված ուռենու ճյուղերը տուն էին տանում:

Այդ ճյուղերին վերագրվում էր չարխափամ, առատացնող գորություն և ըստ այդմ՝ տարվա ընթացքում դրանք օգտագործվում էին բազմաթիվ առիթներով: Այդ ճյուղերից գցում էին բոլոր մթերքների կարասները, ամբարը, թեթևակի խփում էին անասուններին, դրանցից մեկը պահում էին և ամեն անգամ կարագ հարելիս ստուգում խնոցին: Այդ ճյուղերը հյուսում, օղ էին անում, օղի միջով անցկացնում հավերին, որ դրանք գեր լինեն, խփում էին միմյանց մեջքին՝ «մեջքը տեղը, կամքը՝ տեղը» խոսքերով /14,23/: Փոթորիկի ժամանակ տանը պահված երկու ճյուղեր խաչաձևում և կրակն էին նետում՝ վատահ, որ փոթորիկը կկտրվի:

Ջեսապում կիրակի առավոտյան մի լաթի կտորի վրա յոթ շար շուլալ կար էին անում, յոթ թելերը ծայրում յոթ անգամ կապ գցում և լաթը նետում պարտեզ: Ապա լվացվում էին գիշերը յոթ ծաղիկների գորությունը քաղած ջրով /16,202/: Այդ օրը բոլորը պիտի հատիկ ուտեին, ինչպես նաև նվիրաբերեին տուն այցելող երեխաներին, ուստի տանտիկիմները մեծ քանակությամբ խաշած ցորենից, սիսեռից, չամիչից ու շաքարահատիկներից «հատիկ» էին պատրաստում: Իսկ երեխաների այցերը չէին ուշանում: Երկու-երեք հոգով, երբեմն ավելի սովոր խմբերով, ճեռեր ճռճոացնող երեխաները մի-մի դույլ ու տոպրակ առած շրջում էին տնետուն, Ծաղկազարդի երգեր երգում և որպես պարզև ծու ու հատիկ ստանում: Ձուն նրանց շատ էր պետք, չէ՛ որ առջևում Ձատիկն էր, որը պետք էր հավուր պատշաճի դիմավորել:

Շրջում էին այնքան, մինչև դույլերը ծվով լցնեին: Փոխարենը տալիս էին օրհնված ուռենու մեկական ճյուղ:

Նկարագրված շրջայցերից գատ որոշ վայրերում տեղի էին ունենում Օաղկազարդին բնորոշ խաղեր: Բալուում, օրհնակ, շատ ընդունված էր հետևյալ խաղը. 10-12 տարեկան տղաները նախապես հավաքում էին ուռենու կամ բարդու երկար ձողեր, կարմիր ներկում դրանք: Խաղացողներից մեկը իր ձողը շեղակի դեմ էր անում պատին, մյուսն իր ձողով հարվածում էր: Կտրվածը հաղթողին էր բաժին ընկնում: Առավոտից երեկո խաղացողների հարվածների ծայրն էր լսվում և հաղթողների հաղթական գոչյունները: Կտրվածները պահում էին Ձատիկ թանապուրի տակ այրելու համար /7,234/:

Մնում է ավելացնել, որ Ծաղկազարդն այդ տարի ամուսնացած

աղջիկների ամենացանկալի տոնն էր: Այդ օրը նրանք առաջին անգամ դարձ էին գնում և այն էլ՝ բավական երկար ժամանակով, մինչև Կանաչ կիրակի:

Այնուհետև Մեծ Պասի ավարտին մնում էր մեկ շաբաթ, մեկ շաբաթ մինչև անձկալի Ձատիկը, բայց ոչ ծանծրալի, այլ սպասումներով լի շաբաթ: Գրաչքների այդ շաբաթն այնքան հագեցված էր տոնականությամբ, արարողությունների պարտադիր կարգով, թե՛ եկեղեցական, թե՛ ժողովրդական, որ պասի պարտադրող խստակենցաղությունը տեղի էր տալիս տոնական հուզումին: Ավագ շաբաթվա օրերից յուրաքանչյուրն ուներ իր անունը և ըստ այդմ՝ իր բնորոշ դեմքը: Երեխաներն անգամ գիտեին, որ Մեծ Պասի վերջին շաբաթվա օրերն են՝

*«Քոո երկուշաբթին,
Պաս երեքշաբթին,
Չիք չորեքշաբթին,
Սուրբ հաղորդման օրը,
Գուրի ուրբաթ օրը,
Ձատկի շաբաթ օրը,
Քյուֆի կիրակին»:*

Երկուշաբթին քրաղացպանների օրն էր, քանզի այդ օրը բոլորը պիտի ցորեն տանեին աղալու: Երեքշաբթին հիմար-իմաստունի վիճակը քաշելու օրն էր, և մարդիկ շտապում էին եկեղեցի՝ իրենց որևէ մտադրությունը գուշակելու: Տասը թղթակտորներից հինգի վրա գրվում էր «իմաստուն», հինգի վրա՝ «հիմար» բառերը, և տասը երեխա վերցնում էին մեկական թուղթ: Մտքում որևէ իղձ պահած անձինք նախապես ընտրում էին երեխաներից որևէ մեկին: Սրան «իմաստուն» վիճակն ընկնելը նշանակում էր իղձի իրականացում, «հիմարի» դեպքում՝ տապալում:

Սակայն կարևորագույն իրադարձություններն սկսվում էին չորեքշաբթի օրվանից, որ ամենուր «չիք» էր կոչվում՝ «չքվել» բառից: Կրակի վրա շարունակ ջուր էր եռում՝ ամանները լվանալու, լվացք անելու, տան բոլոր անկյունները սրբել-մաքրելու, բոլոր տնեցիների լողանալու համար: Տղամարդիկ մաքրում էին ձմեռվա ընթացքում գոմում կուտակված կեղտը, ամեն աղտեղություն, ամեն չար բան այդ օրը պիտի չքվեր-վերանար: Եստերը գնում էին սրբատեղերը ուխտի, որպեսզի այնտեղ թողնեին իրենց տանջող ցավերը, «չքեն» չիք-չորեքշաբթու հետ: Կարո՞ւ հայերը կեսգիշերին «ցավիս վերջ» էին ասում և մինչև մյուս օրվա ժամերգությունը լուռ մնում՝ վստահ, որ չիք-չորեքշաբթին իր հետ ցավերը կտանի /3,285/: Իսկ Ձանգեզուրում այդ օրն էին աղում-չքում վնասատուներին: Երկու քար միմյանց քսելով ասում էին.

*«Չիք, չիք, մոկնը չիք,
Չիք, չիք, լուռ չիք,
Չիք, չիք, կարծիք չիք,
Չիք, չիք, օձը չիք,
Չիք, չիք, չարակամը չիք, և այլն»:*

Լոռիում այդ օրը մի քանի ձու էին ներկում «չքի աչքը համելու համար», ոմանք էլ եղունգի մեջտեղից գիծ էին քաշում, «որպեսզի իրեց բանը կիսատ պոստ չմնար» /5,261/: Մարաշցիներն էլ այս օրը դաշտերից հավաքում էին «խուրուկ» կամ «նվակ» խոտերը, եփում և ուտում: Սյստեղ այն պատկերացումը կար, որ Մեծ Պասի ընթացքում մարդկանց օրգանիզմի ճարպերը հալվում են, մնում է մշի մեծությամբ մի կտոր ճարպ, որն էլ հալվում է «խուրուկն» ուտելու դեպքում /2,337/:

Վատը, չարը «չքացնող» չորեքշաբթուն հաջորդում էր արդար, առատ, մաքուր հինգշաբթին: Տղամարդկանց առաջին գործն էր բերք չտվող ծառերին սպառնալ՝ իբր պատրաստվում են այն կտրել, մինչև որևէ մեկը ծառի փոխարեն չխոստանար, թե այսուհետև բերք կտա: Շատերը ծառեր էին տնկում՝ վստահ, որ այդ օրը տնկած ծառը խիստ բերքատու պիտի լինի: Լոռիում ոմանք սև թելի վրա յոթ հանգույց էին անում և դնում եկեղեցու պատի ճեղքվածքում, որպեսզի «թռչունները հավի ծագերը թոցենեն» /5,262/: Իսկ կանայք Մեծ Պասի ընթացքում հավաքված մածուկն ու հում սերը սկսում էին հարել խնոցիղվ: Շիրակցիների միջև կայացող հետևյալ հարց ու պատասխանը հստակ ցույց է տալիս այդ օրվա վերաբերյալ պատկերացումները.

-Մամի ջան, ախր էսօր կիրակի է, ճաշակվելու օր, էս դուք խնոցի եք հարում, մեղք չէ՞,- հարցրավ կարոն:

- Դա, բալա ջան, էսօր շատ ծանր կիրակի է, տարվա միջի ամենազիզ կիրակին է, համա խնոցի հարելը մեռչ չէ: Պիտի հարենք, որ Ուտելվային կարագ հասցնենք, համ էլ, որ էսօրվա խերն ու բարաքյաթը շատ է, թե որ էսօր խնոցի հարենք, մածուն մերենք, եղ ու պանրի մայա բռնենք, որ սաղ տարվա մասիլը, թան ու թացանը խերով, բարաքյաթով եղնի:

Խնոցին հարելիս վրան նստեցնում էին մի գեր երեխայի, որ նրա քաշով կարագ լինի, տակն էլ մի խաչերկաթ էին գցում, որ սատամային փախցնեն:

Այդ նույն ժամանակ աղջիկները դուրս էին գալիս դաշտերը զանազան ուտելի կանաչեղեններ հավաքելու: Գինգշաբթի օրը բոլորը պիտի նոր դուրս եկած կանաչեղեն ուտեին՝ հում կամ տապակած: Գում կանաչեղենից կարևորագույնը աղբյուրների մոտ աճած դաղձն էր: Գավաքում էին այնքան, որ բոլորին բաժին հասներ, նաև այն ընտանիքներին, ովքեր ինչ-ինչ պատճառներով դաշտ չէին դուրս եկել:

Որոշ վայրերում Ավագ հինգշաբթի «գլուխ չեն լվանում, որ չգժվեն, սապոն չեն գործածում, որ կսկիծ չտեսնեն» /3,285/:

Գիշերը, Ուտելվայի ծեսին, եկեղեցում բոլորը մի-մի կտոր կարագ էին վերցնում և քսում մարմնի զանազան մասերին՝ աչքերին, ականջներին, ճակատին, ձեռքերին և այլն: Առաջին անգամ Մեծ Պասի ընթացքում տեղի էին ունենում շեղումներ հասարակական նորմերից: Գիշերը եկեղեցում, պատարագի ընթացքում, տղաները հանգցնում էին մոմերը և մթության մեջ, ծիծաղի ու կատակների տարափի տակ, կարում կանանց փեշերը միմյանց, համբուրում աղջիկներին /3,286/:

Ավագ հինգշաբթի օրը նաև Ձատկի ծվեր էին ներկում: Ներկում էին առայժմ սահմանափակ թվով ծվեր, ընտանիքի անդամների թվին հավասար կամ յոթ հատ: Դրանցով պիտի թաթախվեին, իսկ բուն Ձատկի համար նախատեսվող

հսկայական քանակությամբ ձվերը պիտի ներկվեին-եփվեին շաբաթ օրը: Շատ տեղերում հավատում էին, որ Ձատկի հինգշաբթի օրը ներկած ձու: ուսողների ատամները չեն ցավի:

Հինգշաբթի յուս ուրբաթ գիշերը հարուստ էր հուզումներով, տագնապալի սպասումներով, նաև գործողություններով: Ուրբաթը Քրիստոսի խաչվելու օրն էր, որոշ վայրերում տարածված էր այն համոզմունքը, որ այդ գիշեր հրեաները խմորից Քրիստոս են շինում և չարչարում, ինչպես նաև սպանում են քրիստոնյա երեխայի, արյունով խմոր շաղախում, հաց թխում և ուտում: Այս հուզումնալի սպասումները ուղեկցվում էին չարխափան գործողություններով: Այսպես, Ջավախքում այդ գիշեր դարբինները «մի ոտի վրա կանգնած, բռնորոպիմ լուռ, յոթ ամրոցի դռներից հավաքած երկաթից շինում են ապարանջաններ, փոքրիկ մատանիներ, որ «անժըմի» են կոչվում: Իսկ մյուս օրը բոլորը եկեղեցու դռանը կանգնած անխոս վաճառում են: Նաև «Անժըմին քաշ են անում երեխաների օրորոցից, իսկ ապարանջանները դնում աղբիկների և կանանց թևերին, որպեսզի չարից ազատվեն» /3,26/: Լոռիում այդ նույն գիշերը դարբինները «անխոս շինում են ուրբաթարուր՝ կեռ երկաթ, որ կարմիր ու կանաչ թելերով կարում են երեխաների ուսերին, որպեսզի չար աչքից ազատ մնան: Ոմանք այդ թելը գրպանում դրած տանում են եկեղեցի, «պատարագին շանց տալի» /5,262/: Նույն Լոռիում «ոմանք էլ չորս մեխ են շինում և պահում մինչև Կանաչ կիրակի, երբ մի ուլ են մատաղ անում և սրա ոսկորները մորթու մեջ փաթաթում-թաղում են և այս մեխերը վրայից խփում, որպեսզի կարկուտ չգա» /5,262/:

Հաջորդ ուրբաթ օրը Քրիստոսի խաչվելու օրն է, ուստի ուրբաթը սգի օր էր և որպես այդպիսին՝ կիրակի, այսինքն՝ այդ օրը բազում աշխատանքներից խուսափում էին: Սեր ժողովրդի մեջ այդ ուրբաթը ավելի հայտնի է Հուդայի ուրբաթ անունով, որ շատ բարբառներում հնչում էր որպես Հուդի-Հութի- Ութի ուրբաթ: Եկեղեցական ծեսերից զատ այդ օրը կատարվում էին նաև մի շարք ժողովրդական արարողություններ, որոնցից կարևորագույնները հետևյալներն էին. վաղ առավոտյան բոլոր հայ դարբինները, առանց խոսելու, գնում էին դարբնոց և երեք կամ յոթ անգամ մուրճով հարվածում զնդանին: Վաղնջական ժամանակներից եկող այդ սովորույթը բացատրվում էր իբրև թե շղթայված Արտավազդի շղթաներն անեն տարի ամրացնելու իմաստով: Այդ օրը նաև կանայք անպայման կար պիտի անեին՝ որպես կանոն դարձյալ «ուրբաթաթուր», այսինքն՝ չար աչքի դեմ երեխաների շորերի վրա արվող հատուկ նախշեր: Տղամարդիկ նույնպես կարևոր գործ ունեին. Ութի ուրբաթին անհրաժեշտ էր թեկուզ մի քանի ակոս վար անել: Ինչպես ասել օգտագործելը /կար անել/, այնպես էլ վար անելը, ըստ ժողովրդական պատկերացումների, մի նպատակ ունեին՝ «ցավ պատճառել Քրիստոսին տառապանքների մատնած դավաճան Հուդային»: Նույն նպատակով Սուշում «հոտաղները դաշտում սուր փայտերով փորփորում էին գետինը՝ Հուդայի աչքերը հանելու համար» /13,45/: Այդ օրը ոմանք նաև ձու էին ներկում, որպեսզի Հուդայի աչքը տրաքվի» /5,262/: Իսկ ի՞նչ չի կարելի անել. «ծունր չդնել, որովհետև Քրիստոսը խաչին է, խաչ չհանել, որովհետև Քրիստոսը խաչված է, դրամ փոխ չտալ և չառնել, որովհետև Քրիստոսը դրամի համար է մատնված» /5,262/, «մուրճ չբանցնել,

որովհետև մուրճով են բեռեղի Տիրոջը, փայտ չտաշել, որովհետև Քրիստոսի խաչափայտը տաշել են» /3,286/: Այդ օրվա ուտելիքները նույնպես այս կամ այն կերպ կապվում են «չարչարանաց», զաղափարի հետ: Օրինակ, Մարաշում «քացախ ապուր» էին ուտում /քացախով համեմված ոսպապուր/ /2,338/, Լոռիում «քանջար էին եփում, որպեսզի դրա ծակող զորությունը ոչնչանա, որովհետև Քրիստոսին քանջարով են ծեծել» /5,262/, Մուշում «օժի թթու» էին եփում /կաղամբի թթու/... /13,45/ և այլն: Ուրբաթ գիշերը եկեղեցում էին անցկացնում, սգո, տառապանքի, լացի, մթնոլորտում, և վշտի, ցավի այս հավաքական, անկեղծ ու անմիջական ամփոփումը վերջակետ էր դնում դժվարությունների իրական ու ծիսական շղթային նոր, ուրախ կյանքի սկիզբը ազդարարելով. «Ձատկի շաբաթ, կարմիր հավկիթ, կարմիր արև, կանաչ են սար ու ձորեր» իրական, զարման բերած տոնի «կանաչ-կարմիր» կյանքի:

Շաբաթ առավոտվա Պատարագի հետ թեժացվում էին օջախները: Եկել էր ժամանակը Ակլատիզի վերջին փետուրի հետ պասը դուրս անել: Բնության ու հասարակության այս ներդաշնակ պահին է, որ տեղի է ունենում խոստովանությունն ու սուրբ Գաղղղությունը, որից հետո միայն պասի երկար ու ծիգ օրերն ավարտվում են կարմիր ներկված ձվով «բերանները բաց անելով»: Շաբաթը նաև բուն Ձատկի տոնին նախապատրաստվելու օրն էր. կարգի էր բերվում տոնական հագուստը, հարդարվում բնակարանը, թխվում էին խմորեղենները: Գատուկ պատրաստություններ էին տեսնում նշանված տղաների ու աղջիկների ընտանիքներում, որտեղ ներկվող ու զարդարվող ձվերի թիվը մի քանի հարյուրի էր հասնում, թխվող զաթաների ու բաղաջրների թիվը՝ տասնյակների:

Այստեղ էր, որ աղջիկները ցույց էին տալիս իրենց ճաշակն ու հնտությունը ձվանախշերի հորինվածքներում, թելագարո ու ուլունքագարո ձվերի կատարելությամբ: Առատորեն օգտագործվող կանաչ-կարմիր-դեղին բրդյա ու մետաքսյա թելերով «փնջված» ձվերը իրենց նախապատրաստողների վարպետության վկայություններն էին: Բազմաթիվ էին սոխի կծեպով կարճացրած ձվերի վրա արված զարդանախշերը: Նորածիլ կանաչի տերևները կամ իրենց կողմից հորինված թղթե նախշերը ստանձով ամրացնելով ձվին, այն մի քանի ժամով զցում էին թթու թանի մեջ, ապա զգուշությամբ հեռացնում կայքած նախշը: Դաջվածքի շուրջ թթու թանից գեղեցիկ սպիտակում էր: Գաջող օրվա այցելություններին դրանք մի խնամու տնից մյուսը պիտի գնային ու զարդարեին գատկական սեղանը:

Շաբաթ օրվա երեկոյան, դեռ արևը մայր չմտած, թաթախման ընթրիքի սեղանն էր պատրաստվում: Կարգ էր, որ Օննդյան թաթախման ընթրիքը ճրագի լույսի տակ արվեր, այսինքն՝ մթնով, Ձատկի թաթախման ընթրիքը՝ արևի լույսի տակ, երեկոյան: Ընթրիքի հիմնական բաղկացուցիչներն էին կարմիր ձուն, ձկնեղենը, փլավը, վերջում՝ թանձր եփած թանով սպասը կամ կաթով եփած կորկոտածաշը:

ՉՈՒՍԿ

Գայոց բոլոր ազգագավառներում Ձատկի անունով հայտնի տոնը եկեղեցական Սուրբ Գարություն տոնին է համապատասխանում: Գիրավի, այս

չքեղ, ուրախ տոնը, փակելով մոայլության, ժուժկալության, ինքնագսպման, «մարման» շղթան՝ վերակոչում է Ակզբի, վերահաստատման և շարունակելիության, առհասարակ հավերժության բոլոր խորհուրդները մարդկանց կյանքի: Քրիստոսի Հարության տոնը, որ կյանքի հարության խորհուրդն է, տոնական ծիսաշարով մարդկանց է վերադարձնում մախ անզուսպ ուրախության, ամուսնությունների, նվագի, երգ ու պարի տոնական իրավունքը, ապա՝ ուրախության առօրեականությունը:

Անծ Պասի վերջին շաբաթվա բոլոր սպասումները, տոնական հուզումները հագուրդ պիտի ստանային այսօր, և հիրավի դրանց լիովին փոխհատուցվում էին: Ձատկի տոնի բոլոր նախապատրաստությունները տեսնվել էին, քայք դեռ չէին ավարտվել, գլխավորը՝ զատկական մատաղը դեռ մնում էր: Այդ մատաղը սովորաբար հասարակական էր, այսինքն՝ համայնքի, գյուղի բոլոր ընտանիքները մասն ունեին այդ մատաղի մեջ: Հավաքված դրամով նախապես գնված մեկ կամ մի քանի եզները, կամ մի քանի ոչխարները շաբաթ երեկո գոհաբերվում էին եկեղեցու բակում և գիշերը եփվում խոշոր կաթսաներում:

«Էս տարի սաղ գեղը մեկ եղած մէ տեղ էր մորթել ախառը,- նկարագրում է ականատեսը շիրակցիների կյանքից: - Գեղամիջի տուն գլոխ, ինչքան որ սրտերեն կանցներ, իրենց կարողության չափ, մեկ-մեկ, երկու-երկու կոտցորեն ժողովելով՝ ընդուր գնով էրզու մատղացու եզ առան: Իրիկունն այդ եզներու կոտոշներուն չալ ու չառպաստ մոմերը զարկած, վառելով, հետն էլ մի չանաղաղբերին ժամի դուռը Տերտերն էկավ, օրինեց աղը ու մատղցուները: Աղը տվին եզներուն ու տուն գլոխ մէ մարդ թոփ եղած տարան մատաղները կտրելու»:

Բոլոր ցանկացողները մատաղի արյան մեջ թաթախում էին բոինչ ծառի հաստ ճյուղը և տնկում իրենց այգում կամ արտում՝ այն չար աչքից պաշտպանելու համար: Ձատկական մատաղը, որ համարյա ամենուր «ախառ» էր կոչվում, հսկում էին համայնքի կողմից ընտրված արդար մարդիկ, իսկ եփվող կաթսաների շուրջ հավաքված երիտասարդները մինչև լույս խաղում էին զատկական ամենասիրված խաղը՝ ծվախաղը:

Այդ նույն գիշեր ում տանը երեխա՝ ծնվեր, մեծ բախտավորություն էր համարվում: Ձատկի գիշերը ծնված երեխան եղունգ նայելու և գուշակելու շնորհքով օժտված էր համարվում: Նրա հայրը գառ էր մատաղ անում և թիակները պահում, որպեսզի նորածինը մեծանալուց հետո այդ գառան թիակներին նայելով գուշակություններ աներ, գտներ կորած, գողացված իրերը և այլն /3,287/: Այդ կապակցությամբ նույնիսկ հատուկ օրորոցային երգ կար.

*«Դան արա, դանդան արա,
Դոչ գառը քի մատաղ արա,
Օսկոռը քի սայյա արա,
Մեքը նստն՝ դիվան արա»:*

Վաղ առավոտյան, եկեղեցու զանգերը հնչելուն պես, ողջ հասարակությունը, տոնականորեն հագնված, շտապում էր եկեղեցի: Ժամերգությունից հետո ոճանք, նախապես պայմանավորված լինելով, «ողջունաղբեր» կամ «ողջունաքույր» էին դառնում, այսինքն՝ քահանայի օրհնությունն ստանալով,

եղբայրանում՝ ու քույրանում էին միմյանց հետ: Ձատկական քույր-եղբայրու-թյունը սրբորեն պահվում էր և խորապես հարգվում հասարակության կողմից: Սակայն եկել է մատաղը բաժանելու ժամը. «ժամը որ արձակվեց,- նկարա-գրում է Պերճ Պճոշյանը,- տունը մի մարդ մի-մին փարխաց (դույլ) ու աղլուխ ձեռներին կիտվեցին մատաղի կշտին ու մի փարխաց մատաղի շորվա ու քանի էլ տանը հոգի կան, ձծկեր երեխիցը բռնած, ընչանք հալիվորներին ու պառավները, ամենի համար մի-մին լոշի մեջ փաթաթած մատաղ առան: Էսօր ամեն տանն էլ անպատճառ պտի մատաղի քրով շորվա ըլի, ընչանք սուրբ ախառով չթաթախվեն, բերանները նշխարք չեն դնիլ, թեկուզ թուր ու սուր խաղացնես երեսներին, շլինքներովն օժ փաթաթվի»: Մատաղ ստացողները մաղթում էին հասարակության ընդհանուր բարեկեցություն. «Այս տարի մեր հորերը ցորեն-գարով լցվեն, արտերում ցորենը թումբ տա» և այլն:

Իսկ Լոռվա Օձուն գյուղում մինչև ախառը բաժանելը հավաքված բազմության առաջ մի քանի մարդ երգելով ավետում էին Քրիստոսի հարու-թյունը՝ երգն ավարտելով հետևյալ բարեմաղթություններով.

«Օրհնվի և սլահայանվի

Չեր դաշտն ու տարը, այժն ու ոչխարը,

Կովն ու կթանը, չուփն ու գութանը,

Վարն ու վաստակը, գլուխն ու տակը,

Չանդն ու հանդստանը, արոտն ու այգեստանը,

Կալն ու քաղացը, ցորենն ու հացը,

Չին ու էշը, եզն ու գոմեշը,

Գառնարածն ու ոչխարածը,

Տվարածն ու հորթարածը» 15,263f:

Այս նույն Օձուն գյուղում զատկական ախառից զատ սովորություն կար նաև «թուրքատարուկ» մատաղ անել: Դա նույն համայնքի հավաքված միջոց-ներով գնված խոզն էր, որի միսը ախառի հետ հավասար բաժանում էին հասա-րակությանը՝ իբրև թե որպես թուրքերի հանդեպ տարած հաղթանակի վկայություն:

Սխառն ուտելուց հետո էր, որ սկսվում էին այցելությունները և շնորհավորանքները: Անհրաժեշտ այցելությունները խնամիների մեջ էին, հատկապես նշանված տղայի ընտանիքի կանայք իրենց բարեկամուհիներով «զատկափայ» էին տանում հարսնացուին, որի բաղկացուցիչներն էին զարդարուն ձվերը, զաթաները, ինչպես նաև տապակած-խաշած հավեր, քաղցրավենիք, որևէ նվեր հարսնացուին: Այս վերջինիս կողմից էլ բաժին էր ուղարկվում փեսացուին, և սրա գլխավոր զարդը հարսնացուի փնջած ձուն էր:

Պայծառ եղանակին պարտադիր այցելություններից հետո, նախապես կազմված ազգականների խմբերով, դուրս էին գալիս դաշտում խնջույքները շարունակելու: Այստեղ է, որ սկսվում էին խաղերն ու պարերը, որոնք Սեժ Պասի երկար ու ձիգ օրերին արգելված էին և որ այսուհետև, կյանքի վերասկզբի հետ, վերսկսվում էին և պիտի շարունակվեին մի քանի օր: Անչափահասներն ու պատանիներն էլ երբ ձանձրանում էին ձու կովեցնելուց ու գլորելուց, դարձյալ երգելով շրջում էին տնետուն, երգեր երգում և կարմիր ձվի նոր պաշարներ հավաքում առաջիկա խաղերի համար:

Ձատկական թե՛ երգերը, թե՛ պարերը, թե՛ խաղերը ստեղծագործական մեծ հնարամտություն էին տալիս: Համապատասխան, անպաճույճ երգերը, որով մայրերը շնորհավորում էին իրենց զավակներին, զավակները՝ ծնողներին, պարերգերը, որ ծնվում էին տղաների և աղջիկների մրցակից պարող խմբերի միջև, հիրավի ժողովրդական բանահյուսության գեղեցիկ նմուշներ են: Ահա, օրինակ, ինչպես էր մայրը շնորհավորում որդու Ձատիկը.

*«Ա տղո՛ր-տղա,
Դու ալ կպավոր,
Դոմզի շալ կապավոր,
Դու իմ հայոց դաքավոր,
Բեթլով գինի խտուրն,
Ասամանի կապավոր,
Քո Ձաղիքը շնորհավոր»:*

Այս երգն էլ դատերն է ուղղված.

*«Օվսաննա ջան, Օվսաննա,
Ուրախ Ձաղիք լուսանա,
Բարիդ գա Հնդստան,
Բեռներ բերի քաթանա,
Քաթան դոշազ տակիտ է,
Ձառ բակալեն հագիտ է»:*

Ու բուլորվում էր պարը, շարունակվում անվերջ, կանաչ դաշտի վրա թափված ձվի կարմիր կենպնեղից կազմված գորգի վրա, ձգվում մինչև մութն ընկնելը՝ առաջիկա երկու օրերին շարունակվելու համար: Շարունակվում էին ձվախաղերը, վարպետ խաղացողներն արդեն դուլլերով ձու էին շահել, բայց չէին հեռանում խաղասպարեզից: Ձատիկ էր:

Ձատիկ էր և ուրեմն նաև տմօրհների օր: Տնից տուն էին շրջում քահանաները, օրհնում իրենց մեկնված մատուցարանները, որոնց վրա շարված էին թթխմոր, աղ, խունկ, հացահատիկ, ջուր, կաթնեղեն, տան կարևորագույն բարիքները: Տանտիրուհին մատուցարանի տակ ևս պահած բաներ ունի՝ ձու, քակոր, ինչը նույնպես կարևոր էր իր համար: Օրհնվում էր բարիքը և տարվա լիությունն ապահովվում էր, իսկ քահանան հեռանում էր լիաձեռն վարձատրված:

Վերջացավ Մեծ Պասը, և սկսվեց մեծ ուտիսի շրջանը: Այլևս մինչև Համբարձման տոնը, քառասուն օրերի ընթացքում, պաս չկա: Հաջորդ օրը, երկուշաբթի, Ձատիկ մեռելոցն էր, տարեկան երկու կարևորագույն մեռելոցներից մեկը: Բուլորը, նորատի հարսներից գատ, գերեզմանատներում էին՝ իրենց հետ ունենալով գատկական կերակուրներ: Շատերն այդ օրը անհատական զոհաբերություններ՝ գառներ էին մատաղ անում, որոնց միսը գերեզմանատուն տարվող առավել անհրաժեշտ կերակրատեսակներից էր կարմիր ներկած ձվերի հետ:

Պետք է ասել, որ անցյալում «մեռելոցը», մասնավորապես Ձատիկ և Սուրբ հաչի, ոչ թե ողբի, այլ ուրախության օր էր: Շատ վայրերում այդ օրերին, հենց

գերեզմանատներում, հացկերույթի սեղաններ էին բացվում, որոնք վեր էին անվում տոնական խնջույքների: Խաղերը և նույնիսկ պարերը ոչ միայն արգելված չէին, այլև «մեռելոց»-ի անհրաժեշտ ծիսակարգի մեջ էին մտնում: Ազի, ողբի օրերը ուրիշ էին՝ քառասունքի, մահացածի տարելիցի, և այլ օրերը, Ձատկի երկուշաբթի և Սուրբ Խաչի մեռելոցներն ուրախ տոներ էին: Հարության, կյանքի, զարթոնքի տոնն էր, իսկ մահը «հանդերձյալ կյանքն է», այս կյանքի մի մասը:

Ձատկին հաջորդող երկու կիրակիները նույնպես զատկական տոնական հանդիսությունների շարունակությունն էին: Առաջին կիրակին կոչվում էր ԿՐԿՆԱԶԱՏԻԿ, իսկ երկրորդը՝ ԿԱՆԱԶ ԿԻՐԱԿԻ: Քչերը գիտեն, որ մինչև հիմա Երևանին հատող Առինջ գյուղի Գետարգել կոչվող վանքում Կանաչ Կիրակի տոնին հավաքվում է ուխտավորների հոծ բազմություն, մատաղներ են արվում և մինչև ուշ երեկո զվարճանում: Իսկ անցյալում Կանաչ Կիրակին ամենաուրախ և սիրված տոներից էր: Այս տոնը նշվում էր բացառապես ուխտավայրերում, բացօթյա: Սիրված ուխտավայրերը բազմաթիվ էին՝ Ա. Սարգսի, Ա. Գևորգի, Ս. Կարապետի, Ս. Հակոբի, Կարմիր վանքի և այլն: Ուխտատեղիների հեռու լինելու դեպքում ուխտավորները ճանապարհ էին ընկնում շաբաթ օրը՝ Կանաչ Կիրակի օրը լիարժեք տոնական տրամադրությամբ անցկացնելու համար: Այդ օրը ուխտավայրեր էին գալիս շրջիկ թափառախմբեր, մանրավաճառներ, և տոնի անբաժան ուղեկիցն էին դառնում հանպատրաստի տոնավաճառները: Չորս կողմից լսվում էր մորթվող գառների մայունը, տարածվում խորովվող ձկան հոտը, հնչում էր զուռնան, և պարող առաջին խմբերը հրապարակ էին իջնում: Մեկ ուրիշ տեղ ծուն նշանակետ ունենալու հրաձգության մրցույթ էր, իսկ հարթ դաշտերում ծխարշավները հաջորդում էին միմյանց:

Երեկոյանում է, հոգնած ուխտավորները պատրաստվում են տուն վերադառնալ: Նորատի հարսների ետևից ամուսնու տնից մարդ է գալիս նվերներով, և «դարձ» գնացած հարսը վերադառնում է ամուսնու մոտ:

Այսպիսով, ընդամենը երկու ամսում վերարտադրվում է կյանքի ողջ շղթան. ընդհատումը, մարումը, հարությունը, զարթոնքը: Խտացված և խտացվածության պատճառով խիստ ցայտուն դարձած ողջ Կյանքը «խաղացվում» է ՄԵԾ ՊԱՍԻՑ՝ ՁԱՏԻԿ:

1. Բդոյան Վ., Երկրագործական մշակույթը Հայաստանում, Երևան, 1972:
2. Գալուստեան Գ., Մարաշ, կամ Գերմանիկ, Լոնկ Այլընտ Սիթի, 1988:
3. Լալայան Ե., Երկեր, հ. 1, Երևան, 1983:
4. Լալայան Ե., Երկեր, հ. 2, Երևան, 1985:
5. Լալայան Ե., Բորչալուի գավառ, Ազգագրական հանդես /այսուհետև՝ ԱՀ/, 10-րդ գիրք, Թիֆլիս, 1903:
6. Լալայան Ե., Ձանգեզուր, ԱՀ, 4-րդ գիրք, Թիֆլիս, 1983:
7. Սարգիսեան Յ., Բալու, իր սովորոյթները, Գահիրե, 1932:

8. Լիսիցյան Ա., Ձանգեզուրի հայերը, Երևան, 1969:
9. Լիսիցյան Ա., Լեոնային Ղարաբաղի հայերը, Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն /այսուհետև՝ ՀԱԲ/, հ. 12, Երևան, 1981:
10. Խաչատրյան Ժ., Տավախքի հայ ժողովրդական պարերը, ՀԱԲ, հ. 7, 1975:
11. Հակոբյան Գ., Ներքին Բասենի ազգագրությունը և բանահյուսությունը, Երևան, 1974:
12. Մանուկյան Ա., Հայ եկեղեցու տոները, Թեհրան, 1994:
13. Մովսիսյան Ա. /Բենսե/, Հարց Աշո Բուլանըխ/, ՀԱԲ, հ. 3, Երևան, 1972:
14. Շահագիզ Ե., Նոր Նախիջևանը և նոր նախիջևանցիք, ԱՀ, 9-րդ գիրք, Թիֆլիս, 1902:
15. Շահագիզ Ե., Աշտարակի պատմությունը, Երևան, 1987:
16. Չոլաքյան Գ., Քեսապ, հ. Բ, Հալեպ, 1998:
17. Քաջբերունի, Հայկական սովորություններ, ԱՀ, գիրք 7-8, Թիֆլիս, 1901:
18. Օդաբաշյան Ա., Ամանորը հայ ժողովրդական տոնացույցում, ՀԱԲ, հ. 9, Երևան, 1978: